

A k projednání těchto filosofických otázek není třeba zvláštních a složitých metod. Spokojovali se tedy tím, že se srovnávaly výhody dedukce a indukce a že se celkově vyšetřovaly nejjobecnější prostředky, jimiž vládne sociologické badání. Ale opatření, jichž je třeba při pozorování jevů, způsob, jak klásti hlavní úkoly, směr, jímž má zkoumání býti vedeno, zvláštní zkušenosti, jež mohou vésti k cíli a pravidla, jimiž se má řídit dokazování, zůstávala neurčena.

Šťastná shoda okolností, mezi nimiž v první řadě musíme uvést iniciativní čin, jímž byla pro nás zřízena řádná stolice sociologie na filosofické fakultě v Bordeaux, dovolila nám, abychom se záhy věnovali studiu sociální vědy a abychom ji učinili svým vlastním povoláním, a tu mohli jsme se dostat z těchto otázek příliš všeobecných a přistoupiti k určité řadě zvláštních úkolů. Byli jsme tedy věcmi samými přivedeni k tomu, abychom si vytvořili metodu určitější a — jak se domníváme — přílehavější zvláštní povaze společenských jevů. Tyto výsledky své práce rádi bychom zde vyložili v celém souhrnu a podrobili diskusi. Jsou ovšem zároveň obsaženy v knize námi vydané „La Division du travail social“. Ale zdá se nám býti vhodným uvolniti je, formulovati je zvlášť, připojiti k nim důkazy a osvětliti je příklady buď z tohoto díla anebo z prací nevydaných. Bude se tak moci lépe posouditi orientace, kterou bychom se rádi pokusili dáti sociologickým studiím.

Hlava první.

CO JE SPOLEČENSKÝ JEV?

Dříve než budeme zkoumati, která metoda se hodí ke studiu společenských jevů, jest důležité věděti, které jevy tak jmenujeme.

Otázka je tím naléhavější, poněvadž se užívá tohoto označení bez valné přesnosti. Užívá se ho zběžně k označení téměř všech jevů, které probíhají ve společnosti, jestliže jen projevují, v jisté všeobecnosti nějaký společenský zájem. V tomto smyslu však není takřka lidských událostí, které by nemohly býti zvány společenskými. Každý jednotlivec pije, spí, jí, uvažuje a společnost má všechnen zájem na tom, aby tyto činnosti probíhaly pravidelně. Kdyby tedy tyto jevy byly společenské, pak by sociologie neměla svého vlastního předmětu a její obor by spadal v jedno s oborem biologie a psychologie.

Alé ve skutečnosti je v každé společnosti určitá skupina jevů, které se liší ostrými rysy od jevů studovaných ostatními vědami přírodními.

Konám-li úkol bratra, manžela nebo občana, provádím-li sjednané závazky, pak plním povinnosti, jež jsou stanoveny mimo mne a moje činy, v právu a mravech. I když se shodují s mými vlastními city a i když cítím uvnitř jejich skutečnost, tato skutečnost jest přece jen objektivní,

neboť nevytvořil jsem těchto povinností já, nýbrž přijal jsem je výchovou. Kolikrát ostatně se přihází, že si nejsme vědomi podrobností závazků a že, abychom je poznali, musíme sáhnouti k zákoníku a jeho oprávněným vykladačům! Právě tak nalezl věřící věroučné články i zvyklosti svého náboženského života již hotové při narození; byly-li tu před ním, je to tím, že existují mimo něho. Soustava značek, již užívám k vyjádření svých myšlenek, soustava peněžní, již užívám k placení svých dluhů, úvěrové prostředky, kterých užívám ve svých obchodních stycích, zvyklosti, jichž se přidržuji ve svém povolání, působí nezávisle na tom, zda jich užívám. Vezměme všechny členy, z nichž je společnost složena, jednoho po druhém, to co předchází, bude moci býti opakováno příležitostně u každého. Jsou to tedy druhy jednání, myšlení a cítění, které mají tu pozoruhodnou vlastnost, že existují mimo individuální vědomí.

Tyto typy počínání nebo myšlení nejen že existují mimo jedince, nýbrž jsou nadány silou rozkazovací a utlačivou, kterou se mu vnucují, ať již chce či ne. Když se jim ovšem dobrovolně přizpůsobím, pak tento tlak není vůbec cítiti nebo velmi málo, ježto je zbytečný. Tlak je však nicméně podstatným znakem těchto jevů a důkazem toho je, že se projeví, jakmile se pokusím o odpor. Pokusím-li se porušiti právní normy, obrátí se proti mně tak, aby mému činu zabránily, je-li ještě čas, nebo aby jej zvrátily a uvedly do jeho normálního tvaru, je-li proveden a náprava možna, anebo aby mne donutily jej odpykati, nemůže-li být jinak napraven. Jedná se o zásady čistě mravní? Veřejné mínění udržuje na uzdě každý čin, který proti nim hřeší, dozorem nad chováním občanů a zvláštními tresty, jimiž vládne. V jiných pří-

padech útlak je méně násilný, ale existuje přece. Nepodrobím-li se společenským konvencím, nedbám-li v oblékání na př. zvyklosti svého kraje a své třídy, pak smích, který vzbudím a způsob, jakým se mně svět bude vyhýbati, budou působiti právě tak jako pravý trest, třeba poněkud mírněji. Jinde útlak, i když je pouze nepřímý, není méně působivý. Nejsm nucen mluvit francouzsky se svými krajany, ani užívati zákonitých mincí; ale je nemožno, abych jednal jinak. Kdybych se pokusil vyhnouti se této nutnosti, můj pokus by žalostně ztroskotal. Jsem-li průmyslník, nic mně nebrání, abych pracoval metodami dřívějšího století; ale učiním-li to, jistě se zničím. I když se mohu vskutku oprostiti od těchto norem a úspěšně je porušovati, musím vždycky s nimi bojovati. I když jsou na konec přemoženy, odporem, který kladou, dávají dostatečně pocítiti svou utlačivou sílu. Není novotáře, byť i šťastného, jehož podniky nenarazily by na odpor tohoto druhu.

To je tedy řada jevů, které vykazují znaky zcela zvláštní. Jsou to druhy jednání, myšlení a cítění existující mimo jedince a nadané utlačivou silou, kterou se mu vnucují. Následkem toho nemohou býti zaměňovány s jevy biologickými, poněvadž spočívají v představách a činech, ani s jevy psychickými, které existují jen ve vědomí individuálním a jím. Tvoří tedy nový druh a jim musí býti dáno a vyhrazeno označení společenské. Náleží jim také. Neboť jest jasno, že není-li podkladem jich jedinec, musí jim nutně býti společnost, ať už společnost politická ve své celistvosti, nebo některá částečná skupina v ní obsažená, náboženská vyznání, školy politické, literární, stavovské sbory atd. Na druhé straně toto označení náleží jen jim. Neboť slovo společenský nemá přesného vý-

znamu, leč s podmínkou, že označuje jediné jevy, které nespádají do žádné kategorie jevů již ustavené a pojmenované. Jsou tedy vlastním oborem sociologie. Je pravda, že slovo tlak, jímž je definujeme, vydává se v nebezpečnoství, že poplašší horlivé straníky naprostého individualismu. Poněvadž vyznávají, že jedinec je dokonale svépřávný, zdá se jim, že je snižován, kdykoliv se mu dá pocítiti, že nezávisí jen od sebe sama. Ale poněvadž je dnes nepopíratelno, že většina našich myšlenek a snah není naším dílem, nýbrž přichází k nám zvenčí, mohou v nás vnikati jen tím, že se vnucují. Tot vše, co náš výměr znamená. Je známo ostatně, že každý společenský tlak nevylučuje nutně individuální osobitostí.¹⁾

Poněvadž však všechny uvedené příklady (normy právní, mravní, náboženská dogmata, finanční soustavy atd.) zakládají se na ustavených přesvědčeních a zvyklostech, mohlo by se podle předcházejícího mysliti, že společenský jev je pouze tam, kde je určitá organizace. Jsou však jiné jevy, které mají i tutěž objektivitu i tentýž účinek na jedince, aniž by měly tyto vyhraněné formy. To jsou tak zvaná společenská hnutí. Tak na př. ve shromáždění veliká hnutí nadšení, rozhořčení, soustrasti nepovstávají ve vědomí jedincově. Dostavují se u každého z nás zvenčí a jsou schopna unášeti nás proti naší vůli. Jest ovšem možno, že nepocítuji tlaku, který na mne vykonávají, poddávám-li se bez výhrady. Tlak se však projeví, jakmile se pokusím bojovati s nimi. Ať jedinec jen zkusí postaviti se na odpor některému z těchto hromadných projevů a city, které popírá, obrátí se proti

¹⁾ To neznamená ostatně, že by každý tlak byl normální. Vrátime se v dalším k tomu bodu.

němu. Projevuje-li se tedy tato zevní utlačivá síla tak jasně v případech odporu, je to tím, že existuje, byť i neuvědomená, v případech protivných. Jsme tedy hříčkou klamu, který nám namlouvá, že jsme sami vytvořili to, co se nám vnutilo zvenčí. Jestliže však ochota, s jakou se podrobujeme, zastírá utrpenou ránu, přece jí tím neodstraní. Právě tak vzduch je přece jen těžký i když nepocítujeme jeho tíhy. I když jsme spontánně spolupracovali svým dílem na společném hnutí, dojem, jaký jsme pocítili, jest zcela jiný, než jaký bychom byli zakusili, kdybychom byli sami. Proto také jakmile shromáždění se rozejde, jakmile společenské vlivy přestanou na nás působiti a jakmile se ocitneme sami, city, jimiž jsme prošli, působí na nás dojmem čehosi cizího, v čem se již nevyznáme. Všimneme si tu, že jsme mnohem více trpně se podrobili nežli byli činnými. Přihází se dokonce, že se nám protiví, tak se přičily naší povaze. Tak mohou jedinci většinou úplně neútoční dáti se strhnouti k ukrutným činům, jakmile se ocitnou v davu. Nuže, to co uvádíme o těchto přechodných výbuších, platí stejně o těch trvalejších hnutích v nazírání, jak se stále kolem nás projevují, ať už v celém společenském rozsahu, nebo v užších kroužcích, o otázkách náboženských, politických, literárních, uměleckých atd.

Můžeme ostatně potvrditi tento výměr společenského jevu význačnou zkušeností; stačí všimnouti si způsobu, jakým jsou vychovávány děti. Pozorujeme-li věci tak, jak jsou a jak vždycky byly, pak jest nápadné, že veškerá výchova spočívá v neustálém úsilí vnutiti dítěti určitý způsob vidění, cítění a jednání, ke kterému by spontánně nebylo dospělo. Od prvních chvil jeho života nutíme je v určité hodiny jísti, pítí a spátí, nutíme je k čistotě,

ke klidu, k poslušnosti. Později je nutíme, aby se učilo vážit si bližního, dbáti zvyků, slušnosti, nutíme je k práci atd., atd. Není-li časem tento tlak již pocítován, je to tím, že z něho znenáhla vznikají zvyky, vnitřní snahy, které jej činí zbytečným, ale které jej nahrazují jen proto, že pocházejí z něho. Je pravda, jak praví Spencer, že rozumná výchova měla by zahrnouti tento postup a ponechat dítě v úplné svobodě; poněvadž však tato výchovná teorie nebyla dosud prováděna žádným známým národem, jest jen osobním přáním a ne jevem, který by mohl býti postaven proti předešlým jevům. Zvláště poučnými činí tyto jevy ta okolnost, že předmětem výchovy jest vytvořiti bytost společenskou; můžeme tu tedy vidět, jakoby ve zkratce, jakým způsobem se tato bytost ustavila v dějinách. Tento tlak, jímž dítě neustále prochází, je právě tlak společenského prostředí, které usiluje vytvořiti je podle svého obrazu; rodiče a učitelé jsou jen jeho představiteli a prostředníky.

Všecobecnost není tedy vlastností, která by mohla vyznačovatí jevy společenské. Myšlenka, která se nachází ve všech jednotlivých vědomích, hnutí, které se opakuje u všech individuí, nejsou proto společenskými jevy. Byli-li tento znak obecně přijímán při definici jevů společenských, bylo to proto, že byly neprávem zaměňovány s tím, co by bylo možno nazvati jejich individuálními vtěleními. Podstatu jejich tvoří přesvědčení, snahy a zvyklosti skupiny po stránce kolektivní. Pokud se týče tvarů, jež na sebe berou kolektivní stavy objevující se často u jedinců, to je otázka jiného druhu. Tyto dvě řady jevů objevují se často ve stavu rozštěpeném, což dokazuje rozhodně dvojílost jejich povahy. Jisté druhy jednání a myšlení nabývají vskutku následkem opakování jakési pevnosti,

která je takřka žene a osamocuje od jednotlivých událostí, které je odrážejí. Nabývají tak tělesnosti, zřejmé formy jim vlastní a tvoří skutečno *sui generis* velmi odchylné od individuálních jevů, v nichž se projevuje. Kolektivní zvyk nesetrvává pouze v postupných činech, které určuje, nýbrž jakousi výsadou, jíž nenalzáme příkladu v oblasti biologické, vyjadřuje se jednou pro vždy formulí, která přechází z úst do úst, přenáší se výchovou a dokonce písemně se ustaluje. Takový je původ a povaha norem právních, mravních, průpovědí a rčení lidových, článků víry, v nichž sekty náboženské nebo politické zhušťují svou věrouku, zákonů vkusu, které vytyčují školy literární atd. Žádná z těchto norem neobjevuje se cele, je-li použita jednotlivci, neboť ony mohou existovati, aniž by právě byly použity.

Toto rozštěpení neprojevuje se ovšem vždycky stejně zřetelně. Ale stačí, že se vyskytuje nepopíratelně v důležitých a četných případech, jež jsme právě uvedli, na důkaz, že společenský jev je odchylný od svých individuálních odrazů. Ostatně i když není bezprostředně přístupno pozorování, můžeme je často uskutečniti jistými metodickými obratnostmi; ba je dokonce nevyhnutelno přistoupení k tomuto výkonu, chceme-li uvolniti společenský jev ode všeho přídatku, abychom jej pozorovali v úplné čistotě. Tak jsou určité názory, které nás ženou s nestejnou silou, podle doby a kraje, jednoho k manželství na příklad, jiného k sebevraždě, nebo mají vliv na stoupající či klesající počet porodů atd. To jsou zřejmě společenské jevy. Na první pohled zdají se neoddělitelné od forem, jichž nabývají v jednotlivých případech. Ale statistika dává nám možnost je osamotiti. Jsou totiž dosti přesně znázorňovány indexem sňatků, porodů, sebevražd,

t. j. číslem, které dostaneme, dělíme-li roční průměr sňatků, porodů a sebevražd počtem lidí, kteří jsou ve věku vhodném pro manželství, plození a sebevraždu.¹⁾

Poněvadž každé z těchto čísel obsahuje všechny jednotlivé případy bez rozdílu, individuální okolnosti, jež mohou míti účast na vzniku jevu, se vzájemně ruší a nepřispívají následkem toho k jeho určení. Co číslo vyjadřuje, jest určitý stav hromadné duše.

To tedy jsou společenské jevy beze všeho cizího živlu. Jejich jednotlivé projevy mají v sobě ovšem cosi společenského, poněvadž reprodukují z části kolektivní vzor; ale každý z nich závisí také z velké části od biologicko-psychické povahy jedincovy, od zvláštních okolností, v nichž se nachází. Nejsou tedy jevy ryze sociologickými. Náleží současně dvěma oblastem; mohli bychom je nazvati sociálně-psychickými. Zajímají sociologa, aniž by byly bezprostředním předmětem sociologie. Podobně nalezneme v organismu jevy smíšené povahy studované pohraničními vědami, jako je biologická chemie.

Ale, namítne se, jev může býti jen tehdy kolektivní, je-li společný všem členům společnosti anebo alespoň většině z nich, tedy je-li všeobecný. Zajisté, ale je-li všeobecný, je to proto, že je kolektivní (t. j. více méně závazný) a ne kolektivní proto, že je všeobecný. Je to určitý stav skupiny, který se opakuje u jedinců, poněvadž se jim vnucuje. Je v každé části, poněvadž je v celku a ne v celku, poněvadž je v částech. To je obzvláště zřejmé u přesvědčení a zvyklostí, které jsou nám předávány úplně hotové dřívějšími pokoleními; přijímáme a osvo-

¹⁾ Lidé nedopouštějí se sebevraždy v každém stáří a také ne ve všech stáří s touž intenzitou.

jujeme si je proto, že, jako dílo hromadné a staleté, jsou nadány zvláštní vážností, kterou výchova nás naučila uznávat a ctít. Tu jest poznamenati, že ohromná většina společenských jevů nám přichází touto cestou. Ale i když společenský jev z části pochází z naší přímé spolupráce, není jiné povahy. Hromadný cit, který propukne ve shromáždění, nevyjadřuje prostě to, co bylo společného ve všech jednotlivých citech. Je něčím zcela jiným, jak jsme ukázali. Jest výslednicí společného života, výtvořem akcí a reakcí mezi jednotlivými vědomími; a ozve-li se tento cit v každém z nich, je to následkem zvláštní energie, již vděčí právě svému hromadnému původu. Chvějí-li se všechna srdce souhlasně, není to následkem shody spontánní a předem určené; je to proto, že táž síla jimi pohybuje stejným směrem. Každý je unášen všemi.

Přicházíme tedy k úkolu, abychom si přesně vymezili oblast sociologie. Obsahuje jen určitou skupinu jevů. Společenský jev pozná se podle utlačivé vnější moci, jakou má nebo může míti nad jedinci; a tato moc pozná se zase buď podle určitého schválení, nebo podle odporu, jaký jev klade každému individuálnímu počínání, které se mu hledí protiviti. Můžeme jej však také definovati rozpínavostí uvnitř skupiny, připojíme-li ovšem podle předešlých poznámek jako druhý podstatný znak, že existuje nezávisle na individuálních tvarech, jichž nabývá, jak se šíří. Tohoto druhého kriteriia lze dokonce v jistých případech snáze použiti nežli předcházejícího. Tlak se zjistí vskutku lehkou, projevuje-li se na venek nějakou přímou společenskou reakcí, jak je tomu v právu, mravnosti, víře, zvycích a dokonce v módách. Ale když je tlak nepřímý, jako na př. u hospodářské organizace, nedá se vždy tak dobře pozorovati. Všeobecnost spojená

s objektivností mohou se snáze stanovit. Ostatně tento druhý výměr jest jen jiným tvarem prvního; neboť zevšeobecní-li nějaký způsob počínání, který existuje mimo individuální vědomí, může se to díti jen tlakem.¹⁾

Byla by však možná otázka, je-li tento výměr úplný. Vskutku, všechny jevy, jež nám byly východiskem, jsou druhy jednání; jsou řádu fyziologického. A jsou také kolektivní druhy bytí, t. j. společenské jevy řádu anatomického čili morfologického. Sociologie nemůže si nevšímatí toho, co se týká podkladu kolektivního života. Nezdá se na ponejprv, že by počet a povaha základních součástí, z nichž je společnost složena, způsob jejich uspořádání, stupeň jejich souvislosti, rozdělení obyvatelstva na povrchu území, počet a povaha komunikací, tvar obydlí atd. mohly se dáti převést na způsob jednání, nebo cítění nebo myšlení.

Ale především tyto různé jevy ukazují tentýž význačný znak, který nám sloužil k výměru ostatních. Tyto druhy bytí vnucují se jedinci právě tak jako druhy jednání, o nichž byla řeč. Vskutku, chceme-li poznati, jak jest nějaká společnost rozdělena politicky, jak tyto díly jsou složeny a jak souvisejí navzájem více méně úplně, nedosáhneme toho hmotným přehledem a zeměpisným

¹⁾ Jest viděti, jak se tento výměr společenského jevu odchyluje od výměru, který je základem duchaplné soustavy Tardovy. Především musíme prohlásiti, že naše badání nikde nepotvrdila závažný vliv, který Tarde přisuzuje nápodobě při vzniku hromadných jevů. Dále z předešlého výměru, který není teorií, nýbrž prostým souhrnem bezprostředních dat pozorování, zdá se vyplývati, že nápodoba nevyjadřuje nejen vždycky, ale dokonce nikdy, co je podstatného a význačného ve společenském jevu. Každý jev společenský je zajisté napodoben, má — jak jsme právě ukázali — tendenci býti zevšeobecněn, ale to proto, že je

zkoumáním; neboť tato rozdělení jsou mravní povahy i když mají jistý podklad ve hmotném skutečnu. Jen pomocí veřejného práva můžeme studovati tuto organizaci, neboť toto právo ji určuje právě tak jako určuje naše vztahy rodinné a občanské. Není tedy méně závazná. Tísni-li se obyvatelstvo ve městech, místo aby se rozptýlilo po venkově, je to proto, že je určité hnutí v nazírání, určitý hromadný tlak, který vnucuje jedincům toto soustředování. Tvar svých domů můžeme si právě tak málo voliti jako tvar šatů; obojí alespoň jsou stejnou měrou závazné. Dopravní dráhy určují velitelským způsobem směr vnitřního stěhování a směny a dokonce sílu těchto směn a toho stěhování atd. Následkem toho mohli bychom k seznamu uvedených zjevů, jež vykazují význačný znak společenského jevu, leda přidati jednu skupinu na víc. Poněvadž tento výčet nebyl přísně vyčerpávající, nebyl by přídavek nikterak nezbytný.

Ale není ani prospěšný; neboť druhy bytí jsou jen upevněné druhy jednání. Politická stavba společnosti jest jen způsob, jakým rozmanité výseky, z nichž je složena, si navykly na vzájemný život. Jsou-li jejich vztahy tradičně těsné, výseky jeví snahu splývati; v případě opačném jeví snahu odchylovati se. Typus obydlí, který se nám vnucuje, jest jen způsob, jakým okolní svět a z části dřívější

společenský, t. j. závazný. Jeho roztaživá síla není příčinou, nýbrž následkem jeho sociologické povahy. Kdyby jevy společenské samojediné jevíly tento následek, nápodoba mohla by je, ne-li vysvětlovati, tedy alespoň definovati. Ale individuální stav, který je odrazem, nepřestává proto býti individuálním. Můžeme se dále tázati, zdali slovo nápodoba je dosti vhodné, aby označilo rozšiřování přivoděné utlačivým vlivem. Tímto jediným výrazem stotožňují se jevy velmi rozdílné, které by měly býti rozlišovány.

generace si navykly stavět domy. Dopravní dráhy jsou jen řečištěm, které sám sobě vyhloubil pravidelný proud směn a stěhování, probíhající týmž směrem atd. Kdyby ovšem jevy morfologického řádu samojediné vykazovaly tuto stálost, mohli bychom se domnívati, že tvoří zvláštní druh. Ale právní norma je opatření právě tak trvalé jako architektonický typus a přece je to fyziologický jev. Jednoduchá mravní zásada je zajisté ohebnější a přece má formy tužší než jednoduchý stavovský zvyk nebo móda. Tak máme celou stupnici odstínů, která spojuje, bez porušení souvislosti, nejcharakterističtější jevy struktury s oněmi volnými proudy společenského života, které nemají ještě žádné pevné formy. Jsou tedy mezi nimi jen rozdíly ve stupni konsolidace. Obojí jsou jen život více méně vyhraněný. Mohou být zajisté důvody uchování název morfologických těm společenským jevům, které se týkají společenského podkladu, ale s podmínkou, že nepustíme se zřetele, že jsou téže povahy jako ostatní. Naše definice bude tedy úplná, řekneme-li: **Spočenským jevem je každý druh jednání, ustálený nebo ne, schopný vnějšího tlaku na jedince; anebo takový, který v rozsahu dané společnosti je všeobecný, ale má při tom svůj vlastní život nezávislý na svých individuálních projevech.**¹⁾

¹⁾ Tato těsná příbuznost života a struktury, orgánu a funkce, může býti v sociologii lehkou stanovena, poněvadž mezi těmi dvěma krajními mezemi jest celá řada přechodů, bezprostředně zjištělných, které ukazují vzájemnou souvislost. Biologie nemá těchto prostředků. Ale je dovolena domněnka, že induktivní závěry první vědy o tom dají se použít v druhé a že v organismech i ve společnostech mezi oběma těmi řadami jevů jsou jen stupňové rozdíly.

Hlava druhá.

PRAVIDLA PRO POZOROVÁNÍ SPOLEČENSKÝCH JEVŮ.

První a nejzákladnější pravidlo je, pokládati společenské jevy za věci.

I.

V okamžiku, kdy nový obor jevů stává se vědním předmětem, nalézá se již v mysli nejen smyslovými vjemy, ale i v jakýchsi pojmech zhruba vytvořených. Před prvými zárodky fyziky a chemie měli již lidé o jevech fyzikálně-chemických poznatky, které přesahovaly pouhé vnímání. Takové jsou na př. poznatky, které nalézáme smíšené se všemi náboženstvími. Úvaha je tu vskutku dříve než věda, která jí užívá jen metodičtěji. Člověk nemůže žít mezi věcmi, aniž by si o nich nečinil představ, podle nichž řídí své chování. Jenže poněvadž tyto poznatky jsou nám bližší a přístupnější nežli skutečnost, které odpovídají, hledíme přirozeně skutečnost nahraditi jimi a učiniti z nich dokonce předmět svých úvah. Místo abychom věci pozorovali, popisovali a srovnávali, spokojujeme se tedy tím, že si uvědomujeme svoje představy, že je rozbíráme a sestavujeme. Místo vědy o skutečnosti ko-